

“Ongekend wederzijds aantrekkelijk”

Geo-ICT en ruimtelijke ordening

Planologen doen Geo-Informatie en Communicatie Technologie (Geo-ICT) te makkelijk af als ‘onbruikbaar’, ‘te ingewikkeld’ of juist ‘te ongenueanceerd’. Dat komt doordat zij te weinig weten over de mogelijkheden van geo-ICT. Anderzijds hebben geo-ICT’ers vaak onvoldoende zicht op hoe een planproces werkt, waardoor ze met hun toepassingen de plank mislaan. Dat is de conclusie van een workshop over interacties tussen geo-ICT en ruimtelijke ordening. Veertig deelnemers uit overheid, bedrijfsleven en wetenschap discussieerden over de vraag waarom het in de praktijk van de ruimtelijke ordening maar niet wil vlotten met de toepassing van GIS en andere digitale technieken, terwijl er toch zoveel moois ontwikkeld wordt.

Arjen de Wit

medewerker Internationale Bauausstellung Fürst-Pückler-Land (D)

De workshop werd in juni 2008 georganiseerd door de leerstoelgroep Landgebruiksplanning in het kader van het Ruimte voor Geo Informatie (RGI) project ‘Planning Futures’, waarin Wageningen Universiteit, Dienst Landelijk Gebied en de Vrije Universiteit Amsterdam onderzochten hoe geo-ICT-toepassingen vernieuwingen in de ruimtelijke ordening beter kunnen ondersteunen en hoe ruimtelijke ordening kan inspireren tot vernieuwingen in de geo-ICT-sector. Daartoe werden innovatieve projecten op het gebied van geo-informatie, waterbeheer, klimaatadaptatie en vernieuwend ruimtegebruik geanalyseerd.

Voorafgaand aan de workshop werden vijftien projectleiders geïnterviewd, werkzaam als onderzoeker, beleidsmaker of ondernemer. Zij blijken geo-ICT vooral waardevol te vinden als instrument om de communicatie tussen wetenschap en praktijk, tussen beleidsmakers en burgers of tussen verschillende disciplines te verbeteren, en niet zozeer als manier om snel veel informatie te verzamelen of te analyseren. Veel instrumenten worden echter wel ontwikkeld met het oog op die informatieve rol. Tijdens de workshop stonden de relatie tussen wetenschap en praktijk, de relatie tussen verschillende disciplines en het onderscheid tussen de communicatieve en de informatieve rol van geo-ICT dan ook centraal.

Complexiteit in ruimtelijke ordening en geo-ICT

Planners en makers van geo-ICT worden in hun werk geconfronteerd met hetzelfde probleem: de complexiteit van de werkelijkheid. De werkelijkheid bestaat uit ontelbare verbanden tussen economische, maatschappelijke en natuurlijke mechanismen. Ruimtelijke plannen zijn de uitkomst van een voortdurende wisselwerking tussen actoren onderling en tussen actoren en hun fysieke omgeving. Planners bevinden zich te midden van al die actoren.

In de ruimtelijke ordening bestaan verschillende methoden om met complexiteit om te gaan. Een deel van die methoden kan gebaat zijn bij de toepassing van digitale technieken. Geo-ICT is immers bij uitstek geschikt om de complexiteit van de werkelijkheid vatbaarder te maken.

Toch blijft het gebruik van geo-ICT achter bij de verwachtingen. Redenen daarvoor worden vaak gezocht in eigenschappen van een instrument: te ingewikkeld, te weinig gebruiksvriendelijk, te weinig transparant, te weinig specifiek. Het project Planning Futures richt zich meer op de procesmatige kant van het vraagstuk: welke rol kan geo-ICT spelen in planprocessen, en welke voorwaarden stelt dat aan het proces en de betrokkenen?

Ongekend wederzijds aantrekkelijk

Huib Haccoû en Henk Scholten leidden de middag in. Haccoû werkt als programmacoördinator van Habiforum en lector Ruimtelijke ordening aan Saxion Hogescholen aan vernieuwingen in de ruimtelijke ordening. In zijn ervaring heeft de ruimtelijke ordening grote moeite met de toenemende complexiteit van de samenleving. “Planners hebben versimpeling nodig en schuwen complexiteit, terwijl geo-ICT’ers complexiteit nodig hebben en versimpeling schuwen. Dat verschil bemoeilijkt op dit moment de samenwerking, maar het maakt beide partijen tegelijkertijd ongekend wederzijds aantrekkelijk”, aldus Haccoû. Hij verwacht dat de terugtrekkende overheid in de komende jaren steeds meer de rol krijgt van ‘luchtverkeersleider’: monitoren en ongelukken voorkomen. Andere maatschappelijke partijen gaan een steeds actievere rol in besluitvormingsprocessen spelen. Er is daarom behoefte aan (geo-ICT-)instrumenten die een collectief leer- en onderhandelingsproces ondersteunen en faciliteren. Voorbeelden zijn ‘serious gaming’ en visualisatie-instrumenten die mogelijke toekomstbeelden schetsen. Ter illustratie toonde Haccoû een animatiefilmpje van

een mogelijke toekomstige inrichting van het gebied Koningspleyn in Arnhem, dat een belangrijke rol speelde in het besluitvormingsproces omdat het de toekomst voorstelbaar maakte.

Henk Scholten, directeur van Geodan en hoogleraar Ruimtelijke informatica aan de VU Amsterdam, betoogde dat een effectieve toepassing van geo-ICT in ruimtelijke ordening afhangt van goede verbindingen tussen vier 'geo-ICT-frameworks': organisatie, data, analyse en visualisatie. Het modelleren en visualiseren van mogelijke toekomstige situaties kan veel bijdragen aan besluitvorming in planprocessen, mits het niet lukraak gebeurt, maar op basis van goede data en goede analyse. Die basis wordt nogal eens overgeslagen, zodat mooie, maar nauwelijks onderbouwde plaatjes worden gepresenteerd. Het gevaar bestaat, dat de informatieve en de communicatieve rol van geo-ICT in een planproces van elkaar worden losgekoppeld.

Simulaties van toekomstig ruimtegebruik leggen heel effectief de verbinding tussen de verschillende frameworks. Interactieve instrumenten als de TouchTable maken data toegankelijker en aantrekkelijker. Er zijn steeds meer mogelijkheden om over data te communiceren aan de hand van foto's in plaats van tabellen of kaarten, bijvoorbeeld met behulp van Microsoft Virtual Earth. Scholten maakte de vergelijking met rampenbestrijding: geo-ICT draagt er bij rampen aan bij dat alle betrokkenen over gelijke, juiste en actuele informatie beschikken en daardoor verantwoorde keuzes maken. Voor planning zou volgens hem hetzelfde kunnen gelden.

Leren met en over geo-ICT

Telkens terugkerend thema tijdens de workshop was het leren met en over geo-ICT. Tot voor kort werd ruimtelijke planvorming vaak opgevat als onderhandelingsproces waarin de actoren vanuit hun eigen wensen en belangen toewerken naar het best haalbare com-

promis. Tegenwoordig spreekt men veel meer van planvorming als een gezamenlijk leerproces van alle actoren. Gedurende het proces komen zij meer te weten over elkaars beweegredenen, over het gebied in kwestie en over mogelijke oplossingsrichtingen en de voor- en nadelen daarvan. Het gezamenlijk leren vergemakkelijkt het bereiken van overeenstemming, omdat de actoren een gedeelde basis van kennis opbouwen. Er bestaan geo-ICT-toepassingen, variërend van rekenmodellen en 3D-visualisaties tot integrale 'Planning support systems', die beogen dit leerproces te ondersteunen met informatie, structuur en prikkelende beelden. Voorwaarde voor effectieve ondersteuning is dat actoren in een planproces enige kennis hebben van de toepassing: hoe werkt het; welke mogelijkheden en beperkingen kent de toepassing; voor welk schaalniveau is de toepassing geschikt; welke aannames zijn gedaan en welke data zijn gebruikt? Anderzijds moeten de makers van geo-ICT enig inzicht hebben in de werking van het planproces: wie zijn erbij betrokken; wat zijn hun belangen; welke stappen worden er gezet; aan welke informatie heeft men op welk moment behoefte; hoe wordt die informatie ingezet? Dergelijke kennis ontbreekt vaak bij beide groepen.

Mediated planning support

Een inspirerend voorbeeld van 'leren met en over geo-ICT' kwam van Marco te Brömmelstroet van de Universiteit van Amsterdam. In het kader van het Habiforum-project 'Designing sustainable accessibility' begeleidde hij een proces waarin planologen en verkeerskundigen van de gemeente Amsterdam samen een Planning Support System ontwikkelden. Het maken van dit systeem leidde niet alleen tot een beter toepasbaar systeem, maar ook tot beter onderling begrip van beide vakgebieden, die qua kennis en methoden ver van elkaar staan. Te Brömmelstroet introduceerde de term 'mediated planning support' als manier om een dergelijk

gezamenlijk traject vorm te geven en te faciliteren. Deze methode maakt het mogelijk om impliciete ('in het hoofd') en expliciete ('op papier of op het scherm') kennis van modelleers en planners voor anderen inzichtelijk te maken.

Het is de vraag of beleidsmakers te porren zijn voor een dergelijke aanpak. Volgens verschillende deelnemers zijn beleidsmakers vooral geïnteresseerd in resultaten van analyses en minder in de manier waarop die tot stand zijn gekomen. Deze manier van werken betekent bovendien, dat elk proces om zijn eigen systeem vraagt en dat elk systeem slechts eenmalig bruikbaar is. "Maar," zo merkte één van de aanwezigen op, "dat is misschien wel genoeg, zeker als je het vergelijkt met het huidige gebruik van geo-ICT".

Klimaatkennis uit de MapTable

Lodewijk Stuyt van Alterra presenteerde zijn ervaringen met de 'MapTable' in het Klimaat voor Ruimte-project 'Klimaat-effectschetsboeken'. In dit project werkten onderzoekers en beleidsmakers samen aan schetsboeken die inzicht bieden in de mogelijke gevolgen van klimaatverandering op provinciaal niveau. Daarbij werd gebruik gemaakt van de door Alterra ontwikkelde 'MapTable', een digitale tekentafel. MapTable bevat een grote kaartenbak, gevuld door het KNMI en door de provincies zelf. De deelnemers aan het project gingen letterlijk 'met elkaar rond de tafel'. Mensen konden hun ideeën op de kaarten intekenen. MapTable biedt de mogelijkheid om de te verwachten effecten van ontwikkelingen als een stijgend waterpeil op bijvoorbeeld landbouw en natuur direct door te rekenen, zodat men kan discussiëren over verschillende alternatieven. Toch bleek het erg moeilijk om de mensen samen aan het werk te krijgen met de kaarten. Onderzoekers zijn te zeer gewend om hun eigen verhaal te verkondigen op basis van hun kennis, terwijl ze gevraagd was om uit te gaan

van de kennisbehoefte van de beleidsmakers. De beleidsmakers hadden echter grote moeite om te vertellen welke kennis ze precies nodig hebben. Er bleek een enorm gat te bestaan tussen onderzoekers en beleidsmakers, en tussen beleidsmakers uit verschillende sectoren onderling. Dat was tegelijkertijd de grote waarde van de bijeenkomsten: provinciale ambtenaren van verschillende afdelingen spraken voor het eerst met elkaar over een thema waarmee ze zich allemaal bezighouden.

De meerwaarde van geo-ICT is daarbij echter nauwelijks gebruikt: de meeste discussies werden bij papieren kaarten gevoerd, niet bij de MapTable. Er is lang niet van alle layers en mogelijkheden van MapTable gebruik gemaakt. Het project liet zien dat het gebruik van MapTable staat of valt met goede procesbegeleiding. In een vervolgproject wordt hieraan extra aandacht besteed.

Geo-ICT voor robuustere plannen

In de workshop werd duidelijk dat geo-informatie niet alleen een informatieve functie vervult. Geo-ICT kan de ruimtelijke ordening nog een tweede dienst bewijzen: het ondersteunt met informatie, structuur en prikkelende beelden het gesprek tussen wetenschappers en beleidsmakers, en tussen beleidsmakers onderling. In planprocessen, die steeds meer worden beschouwd als gezamenlijke leerprocessen, is daar veel behoefte aan. Door aan de hand van instrumenten als de MapTable het gesprek aan te gaan, wordt duidelijker welke kennis actoren nodig hebben, welke kennis er beschikbaar is en welke kennis nog ontbreekt. Dat draagt bij aan beter onderbouwde en daardoor robuustere ruimtelijke plannen.

Voorwaarde voor een dergelijk effectieve ondersteuning is dat actoren in een planproces enige kennis hebben van de werking, de mogelijkheden en beperkingen van een toepassing en de gebruikte data, en dat geo-ICT-specialisten inzicht hebben in de werking van het planproces.

Back to basics

De basics van planning en ontwerp zijn niet zo eenvoudig te situeren. Elke vorm van coordinatie van besluitvorming met betrekking tot ruimtelijke organisatie, kan men planning noemen, en elke poging om daarbij de vorm in acht te nemen, kan men ontwerp noemen. Deze basics zijn overal, en het is niet eenvoudig om ernaar terug te keren.

1. Waar men wel naar kan terugkeren, is het besef van deze basics, het besef dat vele andere dingen ook planning en ontwerp zijn, dat men het proces op vele wijzen kan organiseren, en dat het resultaat op veel manieren kan bekeken worden. Dergelijke reflectie is niet altijd eenvoudig, in een omgeving waar de gewoontes tot zekerheden worden, en die zekerheden bevestigd worden door herhaling, door het inbouwen in regels, formuleren, rolverdelingen en geldstromen. De contingentie van het hele bouwwerk, het besef dat alles evengoed anders had kunnen zijn, wordt daarmee verdrongen.

2. Een terugkeer naar de basics, kan ook een terugkeer naar de eenvoud zijn, een terugkeer naar een helderheid en rechtlijnigheid die als Nederlands, als authentiek, worden ervaren, als identiteit worden gepresenteerd. Vaak koppelt men dit aan rationaliteit, en –waarom niet– aan schoonheid. Eenvoud, helderheid, schoonheid, soberheid, rationaliteit, worden in een grootse, imperiale, beweging tot Nederlands verklaard. Dergelijke terugkeer lijkt ons problematisch op vele fronten, zal wellicht stuiten op verzet in vele kringen, en zal een veranderende samenleving niet weerstaan. Wel is het mogelijk de eenvoud niet te vergeten, de rationaliteit niet te verwaarlozen, de helderheid te waarderen. Al deze waarden kunnen onszelf, onze waarderings, onze omgeving verrijken, als ze onze denkwereld kunnen uitbreiden, contrasteren, preciseren.

3. De basics kunnen ook de waarden in de samenleving zijn, die als essentieel worden gezien. Een huidige situatie wordt als verwerpelijk ervaren, en snel staan conservatieve critici klaar met verklaringen dat de basics vergeten zijn, dat een terugkeer nodig is. Vanzelfsprekend trachten de conservatieven de basics te definiëren. In momenten van crisis worden de basics telkens herontdekt, of, beter gezegd, heruitgevonden. Hoe algemener de gevonden concepten, hoe makkelijker het is om er een historische continuïteit in te erkennen: 'family values', 'moral character', 'leadership'. Dergelijke terugkeer mag veraf staan van de planner en ontwerper, hij/ zij kan meegesleept worden zoals alle anderen, en de wereldbeelden kunnen de plannen vorm geven. In Amerika kan dergelijke terugkeer leiden tot een volledige afkeer van planning en ontwerp, of naar een neo-traditionele architectuur en stedenbouw.

4. Een andere terugkeer is die naar 'de praktijk': de schop moet in de grond, en al de rest is gelul. Waarbij voor het gemak vergeten wordt dat de natuur niet voorschrijft dat er een schop in de grond moet, waar en hoe dat moet gebeuren. 'De praktijk' is gevormd in een geschiedenis van beslissingen en machtsverhoudingen, en dient te veranderen indien de samenleving iets anders wil met de ruimte, bijvoorbeeld minder planning, minder technische oplossingen, of op bepaalde plekken net meer ontwerp. Een gewenste terugkeer naar het 'echte werk' in de praktijk is doorgaans de wens om de status quo te bewaren, en door te gaan met een minimum aan reflectie. Wat wel mogelijk is, is een respect voor het eigene van bepaalde praktische kennis, voor de verrijking die deze kan leveren voor planning en zeker ontwerp.

Elke terugkeer is een risico en een zekerheid, een verarming en een verrijking. De illusie van een volledige terugkeer leidt steevast tot verarming, het besef van de veelheid van verleden en heden, kan de verrijking brengen.

Kristof Van Assche